

הספריה לדמוקרטיה

הבחירות בישראל - 1996

עורכים:
אשר אריאן
מיכל שמיר

המכון הישראלי לדמוקרטיה

מבוא

אשר אריאן, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה
מיכל שמיר, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב

הבחירות לכנסת ולראשות הממשלה שנערכו בישראל ב-29 במאי 1996, היוו חידוש במובנים רבים. הייתה זו הפעם הראשונה שאזרחי ישראל בחרו את ראש ממשלתם בבחירה ישירה, ובהצבעה מקבילה ונפרדת בחרו את 120 חברי הכנסת. היו אלו הבחירות הראשונות שנערכו במדינת ישראל לאחר ההכרה ההדרגתית בין ישראל ואש"ף, בסדרה של הסכמים הידועים כ"הסכמי אוסלו". היו אלו הבחירות הראשונות שנערכו לאחר רצח ראש ממשלה בישראל; בנובמבר 1995 נורה יצחק רבין בידי יהודי דתי-לאומי אשר גמר אומר לעצור את תהליך השלום. הבחירות סיפקו לציבור הרחב הזדמנות חסרת תקדים להשתתפות ולתשומות, זאת עקב השימוש הגורף שעשו המפלגות הגדולות בשיטת ה"פריימריס" לקביעת רשימות המועמדים (סוגיה זו תידון להלן, במאמרם של רהט ושר-הדר) ועקב הבחירה הישירה לראשות הממשלה. הוסיפו לכך את הבטחתו של יצחק רבין לקיים משאל-עם קודם לכל הסכם שיושג בעתיד עם סוריה לגבי רמת-הגולן, ואת הבטחתו של ראש הממשלה שמעון פרס, לקיים משאל-עם על הסכם עתידי עם הפלסטינים בנוגע להסדר הקבע בשטחים, והנה נראה כאילו ישראל נכנסת לשלב חדש בהתפתחותה הפוליטית.

עם זאת, במובנים רבים בחירות אלו ותוצאותיהן אינן שונות מאלו

שנערכו ארבע שנים קודם לכן. הציבור היה מפולג בשאלות מדיניות חשובות; הכנסת נשארה מפוצלת מאחר שמפלגות רבות זכו בייצוג והמפלגות הדתיות והעדתיות נותרו לשון המאזניים של הקואליציה, כבעבר. מאמרה של יעל ישי, להלן, עוסק בקיומה [או בהעדרה] של "פוליטיקה חדשה" בישראל, ובו היא מרחיבה את הדיון לגבי חלק מסוגיות אלו.

על-פי החוק שנתקבל בכנסת לפני הבחירות של 1992, אך הופעל לראשונה רק בבחירות של 1996, ראש הממשלה ייבחר בשיטה של "המנצח לוקח הכל". במידה ואף מועמד לא יזכה ברוב מוחלט בסיבוב הראשון, ייערך כעבור שבועיים סיבוב שני בין שני המועמדים שזכו במספר הקולות הגדול ביותר (Doron and Kay, 1995). הכנסת נבחרה, כבעבר, בשיטה של ייצוג יחסי לפי רשימות, שיטה שאינה מציבה כמעט כל מכשולים נוהליים או טכניים בפני כל קבוצה שהיא המחליטה להתמודד בבחירות.

בכל אחת מ-13 מערכות הבחירות שנערכו בישראל מאז 1949 ועד הבחירות לכנסת ה-14 ב-1996, הייתה הכנסת בוחרת את ראש הממשלה, כמקובל בשיטה הפרלמנטרית. השיטה החדשה קבעה שמשך כהונתם של ראש הממשלה ושל הכנסת יהיה ארבע שנים, ושכל אחד מהם ייבחר בידי הבוחרים. הכנסת רשאית להעביר את ראש הממשלה מתפקידו ברוב של שמונים חברי כנסת, ואז ייערכו בחירות חדשות לראשות הממשלה. ראש הממשלה, מצדו, רשאי לפזר את הכנסת, בהסכמת נשיא המדינה, אך צעד כזה יביא את כהונתו לקיצה ויחייב בחירות חדשות לראשות הממשלה ולכנסת כאחד. הכנסת רשאית להדיח את ראש הממשלה בהצבעת אי-אמון ברוב רגיל (61 חברי כנסת), או אם אינה מאשרת את תקציב המדינה; בשני המקרים ייערכו בחירות חדשות גם לראשות הממשלה וגם לכנסת.

טרם בחינתה של השיטה החדשה הלכה למעשה, נראה היה שלשיטה זו חסרה תפיסת שלטון משולבת, אשר תוציא את הרוח ממפרשי המפלגות הפוליטיות, תשנה את אופי האסטרטגיה במערכת הבחירות, תחליש את הכנסת, תחזק את עמדת המיקוח של מפלגות בינוניות וקטנות ותביא לריכוז סמכויות מופרו בידי ראש הממשלה, שהיה ממילא הגורם החזק ביותר במערכת, גם לפני הרפורמה (Hazan, 1996); לנקודת-ראות שונה ראו: Susser, 1989; להערכות אחרי הבחירות, ראו את מאמרם של נחמיאס וסנדר,

להלן, וכן זיסר, 1997).

האמנם סימלו בחירות אלו התנתקות מן העבר, או שמא היו בבחינת "קצת יותר מאותו הדבר", בלויית שינויים בכללי המשחק? איזה תפקיד ממלאת שיטת הבחירות החדשה בשינוי פניה של הפוליטיקה בישראל? האם התוצאות מלמדות על מהפך? האם התוצאות מייצגות הסכמה כללית גוברת בקרב הציבור, או קיטוב גדל? אלו הם הנושאים העיקריים שיידונו במאמרים שבקובץ זה.

1. תוצאות הבחירות

תוצאות הבחירות לראשות הממשלה היו סיפור מתח אמיתי, כאשר נתניהו גובר על פרס וזוכה ב-50.5% מתוך שלושה מיליוני המצביעים (ראו לוח מס' 1). נתניהו קיבל כ-55% מקולות היהודים, ופרס זכה ביותר מ-90% מקולות הלא-יהודים, לרבות בנצרת, העיר הערבית הגדולה ביותר במדינה (ראו לוח מס' 2). המצביעים ביישובים שבהם מתגוררים ריכוזים גדולים של יהודיים דתיים, כמו למשל בני-ברק (החרדית ברובה) וירושלים (חרדית וגם דתית-לאומית), וכן יהודים המתגוררים מעבר ל"קו הירוק", הצביעו בהמוניהם בעד נתניהו.

פרס הגיע להישגים נאים בקיבוצים, הקדים במעט את נתניהו בערים היהודיות חילוניות כתל-אביב, השווה את מס' הקולות במושבים ובמקומות אחרים, כדוגמת נצרת עלית, היהודית ברובה. מתיישבי רמת-הגולן, ברובם תומכי מפלגת העבודה, התחלקו במידה כמעט שווה, בהצבעה לראשות הממשלה, מאחר שהיו מודאגים שמפלגת העבודה מתכוונת להחזיר את הגולן, שטח הנחשב בעיני רבים בציבור הישראלי חיוני לביטחון ישראל.

אחוז הקולות הפסולים בהצבעה לראשות הממשלה הגיע ל-4.8% שהם כ-150,000 קולות, יותר מאשר פי שניים ממספר הקולות הפסולים בהצבעה לכנסת (2.2%). הפער בין המספרים מלמד שריבוי הקולות הפסולים לא נגרם מתוך אי-הבנה של כללי ההצבעה לראשות הממשלה. תוצאות אלו מלמדות על חוסר נכונות של מצביעים רבים לבחור באחד משני המועמדים. רתיעה זו

לוח 1

תוצאות הבחירות ב-1996 *

	אחוז מהקולות הכשרים	קולות	לראשות הממשלה
	50.5	1,501,023	בנימין נתניהו
	49.5	1,471,566	שמעון פרס
לכנסת	אחוז מהקולות הכשרים	קולות כשרים	
עבודה	26.8	818,750	
ליכוד-גשר-צומת	25.1	767,178	
ש"ס	8.5	259,796	
מפד"ל	7.9	240,271	
מרצ	7.4	226,775	
ישראל בעלייה	5.7	174,994	
חד"ש	4.2	129,455	
יהדות התורה	3.2	98,657	
הדרך השלישית	3.2	96,474	
הדמוקרטית הערבית	2.9	89,514	
מולדת	2.4	72,002	
אחדות למען העלייה	0.8	22,741	
גמלאים	0.5	14,935	
הברית המתקרמת	0.5	13,983	
תלם אמונה	0.4	12,737	
ההתיישבות	0.2	5,533	
ימין ישראל	0.1	2,845	
זכויות הגבר	0.1	2,388	
האיחוד הערבי**	0.1	2,087	
ארגון הפעולה הדמוקרטי	***	1,351	
סך הכל	99.8	3,052,130	

אחוז החסימה (1.5%) - 45,782 קולות.
המרד למושב בכנסת - 24,779 קולות

* המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מספר בעלי זכות הבחירה היה 3,933,250 איש. מתוכם השתתפו בבחירות לראשות הממשלה 3,121,270 איש (79.4% מכלל בעלי זכות הבחירה), ו-3,119,832 איש (79.3%) הצביעו בבחירות לכנסת. מבין המצביעים לראשות הממשלה היו 148,681 קולות פסולים (4.8% מכלל המצביעים), ובבחירות לכנסת - 67,702 קולות פסולים (2.2%).

** ביטלה את השתתפותה לפני הבחירות אך קיבלה קולות.

*** פחות מ-0.1% מהקולות.

לא הייתה אופיינית לאזור מסוים או לציבור מצביעים מסוים. בנצרת הערבית השליכו 8.6% מהבוחרים לראשות הממשלה פתקים לבנים או פסולים לקלפי, בעוד שהמספר בתל-אביב היה 5.1%, ובירושלים הדתית ובבני-ברק החרדית – 4.3% בכל אחת. לנוכח העובדה שפער הקולות בין שני המועמדים היה פחות מ-30,000, הייתה להימנעות זו השפעה מכרעת.

הבחירות של 1996 הנחיתו מהלומה כבדה על המערכת המפלגתית. העבודה השיגה 34 ח"כים והליכוד 32 (לעומת 44 לעבודה ו-40 לליכוד בבחירות של 1992), והמערכת המפלגתית נעשתה מפוצלת כפי שלא הייתה מעולם. עוד לא הייתה בתולדות מדינת ישראל מפלגה גדולה ביותר עם נציגות כה קטנה בכנסת כפי שהייתה לעבודה ב-1996. יתר על כן, גם מספר המושבים שבהם זכו שתי המפלגות הגדולות ביחד היה קטן במיוחד. רק בשנת 1949 וראשית שנות החמישים, קבלו שתי המפלגות המובילות מספר כה קטן של קולות. (מאמריהם של חזן ומנדילוב, להלן, מתארים בפירוט את הדילמות אשר ניצבו בפני שתי המפלגות, והותירו אותן בעמדה חלשה כל כך).

כמו בימים הרחוקים ההם, חזרו והופיעו גם בבחירות אלו אינטרסים סקטוריאליים, בדמות מפלגות ערביות, מפלגות דתיות ומפלגה של עולים חדשים מברית-המועצות לשעבר. שתי הרשימות הערביות, חד"ש (החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון) והמפלגות שהרכיבו את הרשימה הערבית הדמוקרטית, הגדילו את ייצוגן בכנסת מחמישה מושבים ב-1992 לתשעה ב-1996, (כפי שמתואר במאמרו של קופמן וישראלי להלן). שלוש המפלגות הדתיות היהודיות, המפד"ל, ש"ס הספרדית ויהדות התורה האשכנזית, הגדילו את ייצוגן בכנסת מ-16 ל-23 מושבים (התופעה נבחנת במאמרם של דורון וקוק, להלן). רשימת העולים, "ישראל בעלייה", התמודדה בבחירות בפעם הראשונה וכתה בשבעה מושבים (הנושא יידון במאמרה של הורוביץ להלן). יש להוסיף לרשימת המנצחים הגדולים את "הדרך השלישית", מפלגת מרכז שבראשה עומדים שני ח"כים לשעבר של העבודה.

הבחירות לכנסת, שנשתכחו כמעט כליל במערכת הבחירות, העניקו ייצוג ל-11 רשימות מתוך עשרים הרשימות שהתמודדו (אחוז החסימה עמד על 1.5%). בכל אחד מהיישובים שתוצאות הבחירות בהם מפורטות בלוח מס' 2

לוח 2

התמיכה בראש הממשלה, בליכוד ובעבודה ביישובים נבחרים*

(באחוזים)

29 במאי 1996 (23 ביוני 1992)

עבודה		ליכוד-צומת גשר		פרס	נתניהו	
(34.6)	26.6	** (31.3)	24.9	49.5	50.5	סה"כ ארצי
(36.3)	27.7	(33.0)	27.4	44.4	55.5	יישובים יהודיים
(20.3)	16.6	(8.8)	2.2	94.7	5.2	יישובים לא-יהודיים
(29.3)	40.3	(24.9)	11.7	78.6	21.3	יישובים דרוזיים
(17.4)	14.9	(15.6)	1.5	93.1	6.8	יישובים בדואיים
(11.4)	6.6	(14.9)	11.1	11.0	88.9	בני-ברק
(20.8)	16.3	(31.0)	25.6	30.0	69.9	ירושלים
(14.5)	8.5	(2.3)	0.3	98.6	1.3	נצרת
(49.7)	28.4	(31.5)	28.4	48.7	51.2	נצרת עלית
(38.5)	33.9	(32.1)	26.6	55.1	44.8	תל-אביב
(41.7)	31.2	(30.6)	16.3	50.2	49.7	רמת-הגולן
(14.7)	10.1	(37.6)	32.2	16.2	83.7	יהודים מעבר לקו הירוק
(53.3)	55.0	(4.2)	3.1	89.9	10.0	קיבוצים
(39.5)	34.6	(28.7)	26.8	48.2	51.7	מושבים

* תוצאות רשמיות של הבחירות מטעם ועדת הבחירות המרכזית, כפי שפורסמו במוסף "היום" של מעריב מיום 2 ביוני 1996, עמ' 8-17.

** ב-1992 קיבל הליכוד 24.9% מהקולות, (טרם התפלגותה של "גשר"/"צומת" קיבלה 6.4%.

(וכן ברוב היישובים האחרים ובמדינה בדרך כלל), היו הישגי הליכוד והעבודה נמוכים לעומת 1992, להוציא את ההצבעה לעבודה בקיבוצים ובקרב הדרוזים.

תוצאות ההצבעה הותירו מערכת מפלגתית מוחלשת וכנסת מפוצלת

ורפת-ידיים, וזאת בזמן שראש הממשלה והרשות המבצעת התבססו בעמדת כוח. בפצלם את הצבעתם (לראשות הממשלה ולכנסת) ובנצלם את שני הקולות שניתנו להם בצורה שונה, שיגרו בוחרים רבים מסר כפול, ועמעמו בכך את הבהירות של תוצאות הבחירות לכנסת בסוגיות לאומיות. השיטה החדשה עודדה התבטאות פוליטית מפוצלת יותר: בסקר ארצי שנערך בקרב האוכלוסייה היהודית הבוגרת בשבועות שקדמו לבחירות, נשאלו המשתתפים כיצד היו מצביעים אילו הייתה השיטה הישנה בתוקף והיה להם קול אחד בלבד. רוב מצביעי הליכוד והעבודה טענו שהיו מצביעים כפי שהצביעו; שליש ממצביעי מרצ שמשמאל לעבודה העידו שהיו מצביעים עבור העבודה, ו-12% ממצביעי המפלגות הדתיות מסרו שהיו מצביעים בעד הליכוד.

2. מערכת הבחירות

חוק הבחירה הישירה כלל הוראה שקבעה כי במידה ואחד המועמדים לא יזכה ביותר ממחצית הקולות, יש לערוך בחירות חוזרות. הוראה זו הפעילה לחץ כבד על מועמדי שתי המפלגות הגדולות, במטרה למנוע ממועמדים נוספים מאותו הצד על פני הקשת הפוליטית מ"לרוץ" לבחירות. ב-1996 היה עיקר הלחץ על בנימין נתניהו, מנהיג הליכוד, מאחר שמספר מועמדים רציניים ממפלגות ימין אחרות הכריזו על מועמדותם, ומאחר שהיה סיכוי סביר שפרס יזכה כבר בסיבוב הראשון ב-50% הדרושים ועוד קול אחד. נתניהו עשה הסכמים עם תנועת "גשר" של דוד לוי ועם "צומת" של רפאל איתן ("רפול"), והציג רשימה מלוכדת של הליכוד-גשר-צומת.

הדיונים על הסכמים אלו התנהלו בתקופה שבה ערך הליכוד את בחירותיו המוקדמות בקרב 200,000 חבריו, במטרה לקבוע את המקומות ברשימה לכנסת. נתניהו הבטיח ל"גשר" ול"צומת" שבעה מקומות (לכל תנועה) מתוך ארבעים המקומות הראשונים ברשימה המשותפת החדשה, וזאת על חשבונם של חברי הליכוד. ההסכמים אמנם אושרו במוסדות המוסמכים של הליכוד, אך הם הבליטו את העובדה שהבחירה הישירה

לראשות הממשלה כמוה כקודמתה, אינה יכולה למנוע עסקאות בין פוליטיקאים המתעלמות מרצון הבוחר, עסקאות אשר עוררו מרירות כה רבה בעבר.

מערכת הבחירות עצמה הייתה מאופקת יותר מכפי שציפו. עובדה זו יוחסה להלם שאחז את רוב הישראלים עקב רצח ראש ממשלת ישראל בידי יהודי, בשמם של אידיאלים דתיים ולאומיים. פרס הוצג במערכת הבחירות כחתן פרס נובל לשלום, אשר ביחד עם שותפיו לפרס, רבין המנוח ויאסר ערפאת ראש אש"ף, הצליח להגיע להסכם שלפיו תוותר ישראל על שליטתה המעשית על מרבית האוכלוסייה הערבית בשטחים וקבע לוח זמנים למשא-ומתן על הסדר הקבע. נתניהו, כמועמד הליכוד, הדגיש את חוסר הביטחון שחשים הישראלים בחיי היום-יום נוכח גל המתאבדים המתפוצצים ששטף את הארץ בסוף פברואר ובתחילת מרס של אותה שנה. נתניהו התקרב למרכז והודיע שהוא תומך בתהליך השלום ומדגיש את הביטחון, ואילו פרס נקט באותה הגישה אך במהופך: דיבר על ביטחון והזכיר למאזיניו את הסכמי השלום המוצלחים עם ירדן ועם אש"ף. (מאמרם של אריאן, ויימן וולפספלד להלן, בוחן היבטים שונים של סיקור מערכת הבחירות בכלי-התקשורת).

"חתימה זו למרכז", (ראו מאמרו של חזן להלן), אפיינה את האסטרטגיה של מערכת הבחירות שנקטו שתי המפלגות הגדולות. התפיסה חשובה במיוחד להבנת החלטתה של מפלגת העבודה שלא להעלות את סוגיית רצח רבין כנושא במערכת הבחירות. אין ספק שהייתה זו החלטה אסטרטגית של שיווק פוליטי מצד העבודה, אשר נועדה למשוך אליה את המתלבטים מתוך הדגשת המשותף, במקום להבליט נושאים מפלגים ובעייתיים. במחנה העבודה התנהל ויכוח חריף לגבי השאלה האם זו החלטה נבונה או לא, בייחוד נוכח הכישלון בבחירות (וייס, 1997). שני המחנות השתדלו, אם כן, שלא להבליט את רצח רבין, והנתונים שבידנו מלמדים כי הבוחרים לא ייחדו לרצח מקום נכבד במיוחד בשיקולייהם (ראו לוח מס' 3).

בסקר שנערך לפני הבחירות נשאלה השאלה: "באיזו מידה תשפיע כל אחת מסוגיות אלו על הצבעתך לראשות הממשלה?" הסוגיות החשובות לציבור הבוחרים היהודים היו הסוגיות שהודגשו על-ידי נתניהו. שלום, שטחים, טרור וירושלים, סוגיות אשר טופלו בצורה נמרצת במסע הבחירות של

נתניהו, הן שהדאיגו את הבוחרים, בעוד שהכלכלה המשגשגת ומבצע "ענבי זעם", שנחשבו כנושאים אשר עתידים לסייע לפרס, הוצנעו מבחינת חשיפתם לציבור. שני המחנות השתדלו, כאמור, שלא להבליט את רצח רבין, (על-פי יניב, להלן, רצה פרס לנצח בבחירות אלו בכוחות עצמו, בפעם הראשונה שבה יתמודד ללא רבין לצדו. מאמריהם של חזן ומנדילוב, להלן, דנים בשאלה זו מזוויות-ראייה שונות).

הבחירות ב-1996, שבמסגרתם נבחר ראש הממשלה בבחירה ישירה, הותירו בישראל ובחוץ-לארץ את הרושם שגוש הימין גדל, וכוון שכך הולך תהליך השלום ונזנח. בין אם זו מדיניותה של הממשלה אם לאו, הפרש של 30,000 קולות בין שני המועמדים אינו מצדיק מסקנה כזאת. הבחירות הישירות לראשות הממשלה חיזקו את ההתייחסות לבחירות כאל מרוץ סוטים, והגבירו את התחושה של מאבק פנימי ללא פשרות בין שני מחנות יריבים. אף על-פי שיש מן האמת בתיאור זה, יש בו משום התעלמות מציבור גדול מאוד שלא השתייך בצורה מובהקת לאף אחד משני הקצוות. השיטה הקודמת טשטשה את ההבדלים בין הצדדים הנצים מפני שלחלק מהמפלגות הרבות הייתה השפעה משככת על הלהט הפוליטי של הקצוות. תופעה זו נעלמה בבחירות האחרונות, ויש להניח שהפצעים יישארו פתוחים זמן רב וריפויים יהיה איטי יותר.

נתניהו הציג את ממשלתו בפני הכנסת זמן רב לפני תום המועד של 45 יום שנקבע בחוק, עוד לפני שסיים את המשא-והמתן הקואליציוני כולו. כאשר הרכיב את ממשלתו, התעלם נתניהו מרבים מחבריו להנהגת הליכוד, התפשר במהירות עם המפלגות הדתיות, עם "ישראל בעלייה" ועם "הדרך השלישית", וזכה בתמיכתן. אריאל שרון, ממנהיגי הליכוד ואדריכל ההסכם בין הליכוד, "צומת" ו"גשר", שמנע את ההתמודדות ביניהן והקל על בחירתו של נתניהו, לא צורף מיד לממשלה, אם כי נתניהו נאלץ לפתור את הבעיה על-ידי הקמת משרד ממשלתי חדש – משרד התשתיות הלאומיות, ולהעביר אליו מחלקות ותקציבים ממשרדים ממשלתיים אחרים.

המקח והממכר עם המפלגות הסקטוריאליות הקטנות והבינוניות לקראת הקמת הקואליציה התנהל כבעבר, ואולי אף היה רב יותר. ראש הממשלה נאלץ לספק דרישות רבות ושונות אשר הטילו מעמסה, באופן בלתי-נמנע, על

אוצר המדינה. למרות ציפיותיהם של חסידי החוק לבחירה ישירה של ראש הממשלה שהשיטה החדשה תאפשר למנהיג לשלוט כשהוא משוחרר מדרישות בלתי סבירות מצד מפלגות קטנות בקואליציה, נראה כיום שההסכם הקואליציוני מחייב חידוש המשא-והמתן לעתים קרובות במשך קיומה של הממשלה, מאחר שמדי פעם צצות בעיות חדשות המאיימות על יציבות הקואליציה. כן סביר להניח שראש הממשלה יאלץ להשקיע יותר מזמנו ומתקציב המדינה לפיוס שותפיו, כדי לשמור על שלמות הקואליציה (ניתוחם של נחמיאס וסנד, להלן, מצביע על כך שדפוסים אלו נראים כבר בשטח).

לוח 3

שיקולי הצבעה*

"באיזו מידה ישפיע או לא ישפיע כל אחד מהנושאים הבאים על הצבעתך עבור ראש הממשלה?" (באחוזים)

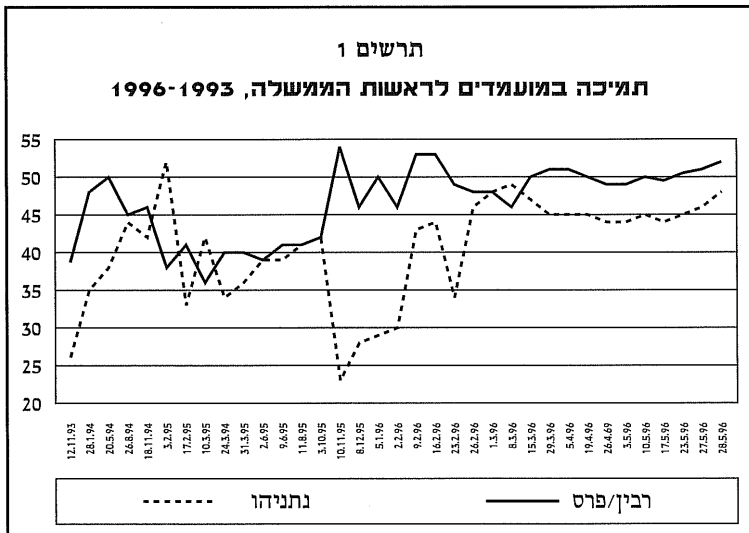
מעט, או כלל לא	במידה מסוימת	במידה רבה	
9	17	74	שלום ושטחים
16	16	68	טרור
21	24	55	ירושלים
32	35	34	הכלכלה
61	18	22	רצח רבין
66	19	15	מבצע "ענבי זעם"

* סקר בחירות מאי 1996, N = 1,861.

3. האירועים שקדמו לבחירות: הסכמי אוסלו, רצח רבין, פיגועי הטרור

הבחירות התעתדו להיערך בסוף אוקטובר 1996. מפלגת העבודה התפתתה להקדים את המועד, מאחר שהמפלגה ומנהיגה, שמעון פרס, נהנו מגל של

תמיכה ציבורית בחודשים שלאחר רצח רבין, בנובמבר 1995. אולם הממשלה היססה, מאחר שהייתה בעיצומו של משא-ומתן עם סוריה על עתיד רמת-הגולן ועל לבנון. פרס העדיף ללכת לבחירות כשבידו טיוטת הסכם שלום עם סוריה, וחשב שיהיה עליו להיפגש פנים אל פנים עם אסד, נשיא סוריה, כדי להגיע להסכם מבעוד מועד. נראה היה שאסד מסכים לפגישה אישית, אך הוא לא היה מוכן להתחייב לשום מועד מוגדר לפגישה. פרס העריך אפוא שסוריה לא תבוא לקראתו, והעבודה החליטה לערוך את הבחירות בסוף מאי 1996. בסוף פברואר 1996, כשהמפלגות ניהלו משא-ומתן על התאריך הסופי, איש לא ידע עדיין על סדרת פיגועי הטרור הממתינה לישראל, או על התוצאות המפוקקות של מבצע "ענבי זעם" בלבנון, ולא על השפעת האירועים הללו על הבוחרים. (במאמרה, מנתחת יניב את תבוסתו של פרס בקלפיות וזאת בהקשר לטיפולו בדילמות פוליטיות בעבר, שהסתיימו תמיד באופן דומה.) בתרשים מס' 1 מוצגות תוצאות הסקרים שערך מכון המחקר "דחף" בשאלת התמיכה במועמדים לראשות הממשלה על פני זמן. ברור כי הסכמי אוסלו שנחתמו במחצית השנייה של 1993, רצח רבין שארע ב-4 בנובמבר 1995, וגל התקפות הטרור בפברואר ובמרס 1996, היוו נקודות-מפנה

מובהקות בתמיכה במועמדים. עד נובמבר 1993 נחתמו הסכמי אוסלו והצהרת העקרונות להכרה הרדית בין ישראל לאש"ף, ואושרו על-ידי ממשלת העבודה של רבין. באותו זמן בחרו חברי הליכוד בבנימין נתניהו לעמוד בראש המפלגה. בשלב זה נהנה רבין מיתרון של 10% ויותר על פני נתניהו, אם כי רבים מהמשתתפים בסקרים נמנעו מלהביע תמיכה במנהיג זה או אחר. רבין שמר על יתרונו במשך כל שנת 1994.

ב-22 בינואר 1995 פוצץ את עצמו מתאבד במזנון שבצומת בית-ליד, בעת ששהו בו חיילים רבים שהמתינו להסעה לבסיסהם; 23 חיילים נהרגו ועשרות נפצעו. הממשלה הייתה אז בעיצומה של הוצאתן לפועל של ההוראות הראשונות בהסכם אוסלו א' ובמשא-ומתן על הסכם אוסלו ב' שעסק בהיערכות מחדש של צה"ל בערים הערביות בגדה. לאחר מכן גברה התמיכה בנתניהו כפי שניתן היה לראות על-פי הסקרים.

שני המתמודדים על השלטון ניהלו מרוץ צמוד במשך רוב שנת 1995, עד רצח רבין ברביעי בנובמבר 1995. בעקבות הרצח תפס פרס את מקומו של רבין כראש הממשלה, ונהנה מגל של אהדה ציבורית גואה שמקורה בהזדהות עם המנהיג המת. במקביל, הלכה ופחתה התמיכה בנתניהו, בעקבות האשמות שהתבטאויות הימין הקיצוני העניקו לגיטימציה למעשה הרצח. הפער בסקרים נסגר בסוף פברואר 1996, כאשר החלה סדרה של פיגועי מתאבדים קטלניים, שעלתה בחייהם של שישים ישראלים.

מערכת הבחירות של 1996 החלה בסדרת פיגועים אלו, בפברואר. עד אז נראה היה שהאבל על רצח ראש הממשלה, ינטרל את המאבקים המפלגתיים המרים שקדמו לרצח. דומה היה שהתחושות שדוכאו בתקופה שלאחר הרצח השתחררו בעקבות סדרת פיגועי ההתאבדות, והמאבקים סביב הסכמי אוסלו נעשו ממוקדים יותר. פרס איבד חלק ניכר מהיתרון שהיה לו על פני נתניהו כפי שהראו הסקרים. במערכת הבחירות שלו, שהביאה לו את הניצחון ב-29 במאי 1996, הבטיח נתניהו הבטחה כפולה: להמשיך בתהליך השלום, ובמקביל לשנות את מדיניות הביטחון כדי לסכל את הטרור וכדי להשיב לאנשים את תחושת הביטחון שאבדה להם. בסוף המרוץ היה המאבק בין שני המתמודדים צמוד ביותר. מרבית הסקרים, לרבות אלו של "דחף" המובאים בתרשים מס' 1, הצביעו על כך שפרס מקדים את נתניהו, אולם הפער בינם

הולך ומצטמצם. עורכי הסקרים צדקו מבחינה פורמלית, כאשר הגדירו את המרוץ כתיקו סטטיסטי, אך טעו כאשר נכנעו ללחצים וחזו מראש מי ינצח, מפני שהמרוץ היה צמוד מכדי לקבוע זאת בוודאות, כפי שהם עצמם הודו. ובכל זאת, בשלב זה חזו רובם את נצחונו של פרס. הסקרים לא יכלו לחזות את התוצאות, נוכח העובדה שההפרש בין המועמדים היה נמוך מאחוז אחד, ובכל זאת המשיכו רובם להצביע על פרס כעל המוביל. אולם תשובה של "פלוס/מינוס 3%" אינה מה שהפוליטיקאים או העיתונות רוצים לשמוע; במקרה זה, לא הקפידו אפוא רוב עורכי הסקרים על הזהירות המקצועית המקובלת ובחרו בחירה שגויה.

באיזו מידה השפיעו אירועים דרמטיים אלו על תוצאות הבחירות? לכאורה ניתן ללמוד מתרשים מס' 1 שרצח רבין וגל התקפות הטרור קיזזו זה את השפעתו של האחר. אך למעשה, תרשים מס' 1 מצביע על כך שהפער בין מועמדי שתי המפלגות הגדולות הצטמצם במידה רבה עוד לפני התקפות הטרור בפברואר 1996. נוסף על כך, סקר שערכנו לפני הבחירות מלמד על כך שהנשאלים לא העריכו את רצח רבין כאירוע בעל השפעה רבה על דפוסי הצבעתם (ראו לוח מס' 3). מגמת השוויון בין המועמדים קדמה להתקפות הטרור, הן ב-1995 והן ב-1996, אם כי ברור שמעמדו של נתניהו התחזק לאחר התקפות אלו, ושהטרור היה שיקול חשוב בהצבעה (לוח מס' 3).

ניתן להעריך את השפעת האירועים הללו ואת השפעת מערכת הבחירות באופן מעמיק יותר על-ידי בחינה של סקרים שערכנו בשטח בפברואר ובמאי 1996.² הסקר שנערך בפברואר הושלם ברובו לפני הפיצוץ הראשון בירושלים, שבו נהרגו 26 איש ורבים נפצעו; הפיצוץ השני התרחש דקות ספורות לאחר מכן בתחנת אוטובוס באשקלון; שניים נהרגו ועשרות נפצעו.³ הסקר שערכנו במאי החל כשבוע לפני שהחלו שידורי התעמולה לבחירות בטלוויזיה. שידורים אלו מופקים על-ידי המפלגות, אך משודרים בטלוויזיה בזמנים הנקבעים לפי גודלן היחסי של המפלגות בכנסת היוצאת.

מתוך השוואת תשובותיהם של המשתתפים בסקר שנערך בפברואר, לפני תחילת הפיגועים ואחריהם, מסתבר ששינויי העמדות לא היו אחידים. חלק מהשינוי היה לכיוון היוני, וחלק – לכיוון הניצי, ובסוגיות פוליטיות חשובות כגון החזרת שטחים תמורת שלום או תמיכה במדינה פלסטינית, לא הל כל

שינוי. לגבי הסוגיה הטעונה של ביטחון אישי גדל מספר הנשאלים שהשיבו כי הם חוששים לביטחונם האישי מ-74% לפני הפיגועים ל-89% אחריהם. לעומת זאת, שיעור המסכימים לאמירה שרוב הפלסטינים אינם רוצים בשלום ירד מ-57% ל-43%, וההערכה הניצית ביותר של כוונות הערבים ירדה מ-25% ל-17%. דומה שמצב זה משקף את הגינויים הנמרצים והגורפים של מעשי הטרור בידי ראשי הרשות הפלסטינית. נוכח איתותים מתאימים מצד הנהגת הפלסטינים, החל חלק ניכר מהציבור הישראלי להבחין בין מתאבדים נושאי פצצות לבין כלל הפלסטינים, בין דאגה לביטחון אישי לבין שאיפות הערבים, ובין טרור לחלופות מדיניות.

בחודש מאי הביאה מערכת הבחירות להקצנת הרגשות, וזאת מבלי שיחולו כל שינויים בעמדות לכיוון היוני. מתוך השוואה בין נשאלים שרואיינו לפני תחילת תעמולת הבחירות של המפלגות בטלוויזיה ולאחריה, עולה כי לגבי סוגיות אחדות לא חל כל שינוי, אך כל השינויים שחלו היו בכיוון הניצי. סוגיות אלו כללו את השאלה של החזרת שטחים תמורת שלום ואת התמיכה בהסכמי אוסלו. בעקבות הוויכוחים שהתנהלו במערכת הבחירות, גדל מספר האנשים שהחלו לדאוג לביטחונם האישי והתמעט מספרם של אלו שסברו שהפלסטינים רוצים בשלום.

ברור שגם התקפות הטרור כמו גם מערכת הבחירות הקצינו את תחושת האיום האישי של הבוחרים. כמו כן, להתקפות הטרור ולמערכת הבחירות הייתה השלכה ישירה על הערכת כושר הביצוע של שתי המפלגות הגדולות ועל הצלחתן בזירה הפוליטית. ההיבטים שהושפעו ביותר היו אותם היבטים החשובים יותר בעיני ציבור הבוחרים (Shachar and Shamir, 1995), והם הזיקו למפלגת העבודה והיטיבו עם הליכוד: יכולת ההתמודדות עם הטרור וההובלה לשלום אמת. פיגועי הטרור אשר אירעו בפברואר חזקו במידה ניכרת את הדימוי החיובי של הליכוד – ב-10% בכל אחד מההיבטים. מערכת הבחירות לא גרמה לשינוי תדמית, של הליכוד והעבודה כאחת, לגבי דרך טיפולן בנושא הטרור; בתחום זה נהנה הליכוד מיתרון מסוים. לעומת זאת שחקה מערכת הבחירות את יתרונה של העבודה בנושא השלום ב-13% למרות שהיא נתפסה עדיין כטובה יותר מהליכוד בתחום זה.

תוכנית אוסלו אשר גובשה על-ידי מפלגת העבודה הייתה ציון דרך חשוב

בפוליטיקה הישראלית, מפני ששברה את הקיפאון בשאלת השטחים והפלסטינים. ישראלים רבים לא היו משוכנעים בתבונה שביישומה, ולפחות אחד מהם היה מוכן לרצוח את ראש הממשלה כדי למנוע את הוצאתה לפועל. מעשי הטרור שאירעו שבועות ספורים לפני הבחירות חיזקו את האיום שממנו חששו רבים במצב שנוצר עקב הסכמי אוסלו, וערערו את תדמיתה של המפלגה השלטת (העבודה). נתניהו ומערכת הבחירות של הליכוד השכילו לנצל את העדפות הבוחרים ואת דאגותיהם, והבטיחו לכבד הסכמים בינלאומיים ולהפסיק את הטרור. נתניהו נאלץ להסכים עם הסכמי אוסלו, אך הסתייג מסגנון ההסכמים ומן הצורה בה בוצעו. הוא פנה אל ההסכמה הכללית אשר רווחה בציבור לגבי ההסכמים והבליט את הדאגה שחשו רובם. ניצחונו על פרס, לא היה גדול, אך אין ספק שהיה ניצחון חשוב.

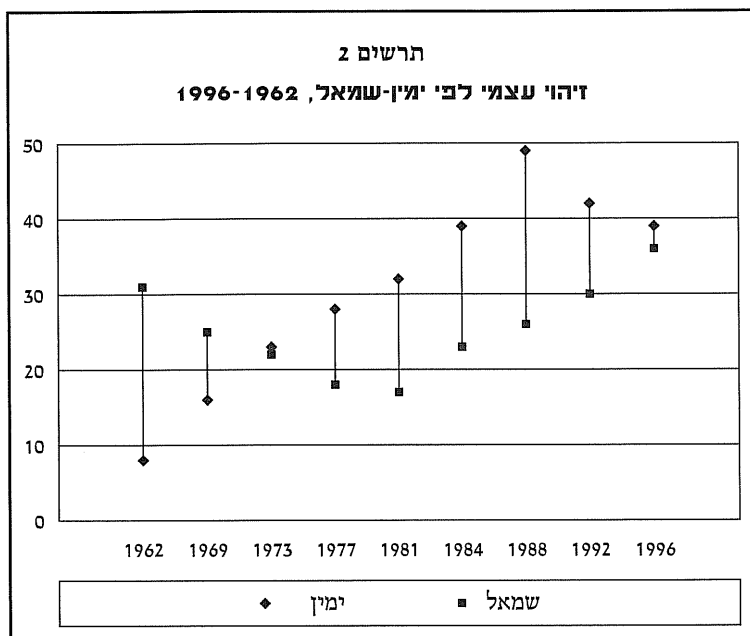
4. הסכמה ומחלוקת

ניתן להתייחס אל הבחירות של 1996 כבחירה בין שתי עמדות ערכיות, הנושאות תוויות זיהוי פוליטיות של "ימין" ו"שמאל". (קימרלינג מתאר אותן כ"קמאיות" ו"אזרחיות" מבחינה תרבותית). הבחירה הקשה הובלטה עוד יותר על-ידי הבחירה הישירה לראשות הממשלה, שהציבה זה מול זה שני מועמדים – אחד של השמאל ואחד של הימין. מספר חודשים קודם לכן שובץ גם רצח רבין במסגרת זו, והוצג בהקשר של זהות קיבוצית וסמלים, שהדין הציבורי בהם התמקד בשרטוט גבולות פוליטיים, תרבותיים וחברתיים. רבין המת הפך לסמל של הישראליות בשניות זו. תולדות מנהיגותו האישית בימי מלחמה ואומץ ליבו הפוליטי אשר בא לידי ביטוי בלחיצת היד, המעשית והציורית, עם יאסר ערפאת ראש אש"ף, כל אלו היו רקע לרציחתו הטרגית בידי קיצוני דתי-לאומי מהימין בסיומה של עצרת המונים שנערכה בתל-אביב ברוח הסיסמה "כן לשלום, לא לאלמות".

השמאל נקשר בתודעת הציבור עם העבודה, מרצ והמפלגות הערביות; עם השקפות מתונות יותר בתחום מדיניות החוץ, ועם גישות ליברליות, חילוניות, "ישראליות". הימין מסורתי יותר במובן תפקידה של ההלכה בניהול

החיים במדינה, ונקשר עם הליכוד, עם המתיישבים בשטחים ועם המפלגות הדתיות. חלוקה זו בין "שמאל" ל"ימין" מאפיינת את הפוליטיקה הישראלית מאז הקמת המדינה. ניתן לתאר בתמציתיות את תולדותיה של המערכת המפלגתית בישראל על-ידי שימוש בתוויות זיהוי אלה על-ידי נשאים בסקרים. תוויות זיהוי אלו, ממצות את הנטייה הפוליטית והאידיאולוגית של אזרחי ישראל. הנתונים שבידינו מתייחסים ל-35 מתוך חמישים השנים שבין 1962 ועד 1996⁴ והם מוצגים להלן בלוח מס' 4 ובתרשים מס' 2. (במהלך השנים עודכנו השאלות בהתאם לנסיבות המשתנות אך הדפוס הכללי נותר כשהיה).

החלוקה המפלגתית השכיחה, שבה גדול מספר המזדהים עם השמאל ממספר המזדהים עם הימין, הלכה ונשחקה בהדרגה. בשנת 1973 כבר היו שני המחנות כמעט שווים בגודלם, ובשנת 1977 לאחר המהפך – גבר הימין על השמאל. הימין הוסיף לגדול עד 1988, עד הגיעו למחצית האוכלוסייה היהודית בקירוב, אך מכאן ואילך הלך ונחלש כוחו. גורלו של השמאל היה

בבחינת תמונת מראה, עם נקודות שפל ב-1981 וב-1984, אך אחר כך הלך והתחזק.

מאז תחילת שנות השמונים הלך הקיטוב והחריף, עם הצטמקותו של גוש המרכז (ראו במיוחד את שנת 1988). אם נסיף לגוש המרכז את הנשאלים שאינם מזהים עצמם על הרצף הזה, תהיה התכווצותו של הגוש המרכזי בולטת עוד יותר, ממחצית המדגם בערך עד וכולל הבחירות של 1981, עד כדי שלישי ב-1984, ובין רבע לחמישית בשלושת הפעמים שנערכו בחירות לאחר מכן.⁵ המערכת הפוליטית הלכה והפכה מקוטבת: מספר מצביעי המרכז והמצביעים הבלתי מזוהים הלך ופחת, מספר המזוהים עם הימין והשמאל גדל, ושני הגושים הלכו ונעשו דומים בגודלם. תוצאה זו מתקבלת גם כשבוחנים את שני הקצוות בשנות השמונים והתשעים (כאשר השאלות כללו שתי קטיגוריות תשובה ימניות ושתיים שמאליות).

ב-1996 כבר היו שני המחנות כמעט זהים בגודלם, עם יתרון קל לימין. על-פי מדד זה, בבחירות של 1996 הגיע הקיטוב לשיאו.

משמעותן של תוויות אלו והשאלה באיזו מידה הקיטוב המצטייר מתפרס מעבר לפוליטיקה ולארגון ונוגע בערכים, בתרבות ובזהות, נבחנת במאמריהם של קימרלינג, וכן של שמיר ואריאן, בספר זה.

ניסינו לבחון בצורות שונות נטיות אלו בקרב ציבור הבוחרים היהודי בסקר שנערך במאי, לפני הבחירות. כך מדדנו את סדרי העדיפויות הערכיות בעזרת השאלה הבאה, שהוצגה לראשונה ב-1988:⁶

"אם אנו חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה בזה, ומידת חשיבותם שונה לגבי אנשים ממגזרים שונים: מדינה עם רוב יהודי, ארץ-ישראל השלמה, מדינה דמוקרטית (זכויות פוליטיות שוות לכל) ומצב של שלום (הסתברות נמוכה למלחמה). דרג את ארבעת הערכים האלו על-פי סדר חשיבותם, כשהערך החשוב במקום הראשון, לאחריו השני וכו'."

התשובות לשאלה זו ב-1996 היו קרובות לאלו שנתקבלו קודם לכן ברוב נקודות הזמן. הערכים של רוב יהודי ושלוש זכו לדירוג גבוה, ושני הערכים האחרים, דמוקרטיה, ובייחוד ארץ-ישראל השלמה, דורגו במקום נמוך הרבה יותר. שאלה נוספת העידה על-כך שהנשאלים חשו בניגוד שבין הערכים:

לוח 4

נטיית שמאל וימין, 1962 עד 1996 *

(באחוזים)

1996	1992	1988	1984	1981	1977	1973	1969	1962	
									תונית ימין-שמאל**
12	10	8	5	4	4	3	6	31	שמאל
24	20	18	18	13	14	19	19	***	שמאל מתון
16	18	11	21	39	29	33	26	23	מרכז
23	20	24	23	19	28	***	***	***	ימין מתון
16	22	25	15	14	***	23	16	8	ימין
3	3	4	2	6	6	7	6	5	דתיים
6	7	10	15	6	19	15	27	33	אין עניין בפוליטיקה; לא השיבו

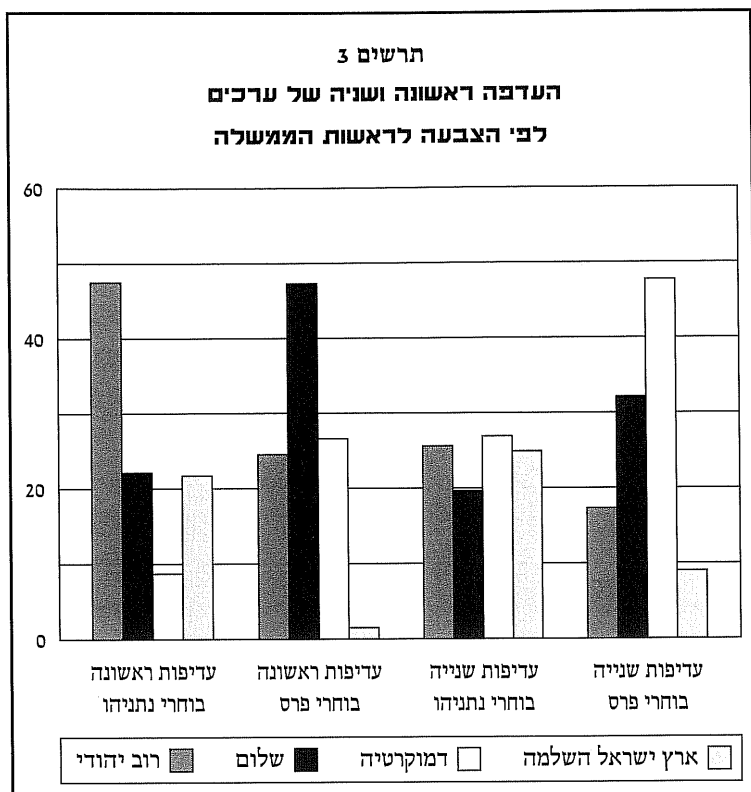
* בין השנים 1962 עד 1977 נערכו הסקרים על-ידי המכון הישראלי למחקר חברתי שימושי; מ-1981 עד 1992 על-ידי מכון המחקר "דחף", ובשנת 1996 על-ידי "מודיעין אורחי".

** השאלה הייתה "עם איזה זרם פוליטי אתה מזדהה? התשובות האפשריות הראשונות הוצעו למשאל; התשובות "דתי" ו"אין עניין בפוליטיקה" לא הוצעו למשאלים. בשנת 1962 לא נעשה שימוש במושגים "שמאל" ו"ימין", אלא במונחים "שמאל מרקסיסטי" ו"חרות".

*** תשובה מסוג זה לא הוצעה למשאלים.

70% הסכימו שישראל אינה יכולה להגשים את כל היעדים הללו בעת ובעונה אחת.

דומה אפוא שבציבור היהודי קיימת הסכמה בסיסית לגבי סדר העדיפויות הערכי, אולם פילוח העדפות אלו על-פי הנטייה הפוליטית מצויר תמונה מורכבת הרבה יותר. סדר העדיפויות הערכי בקרב קבוצות פוליטיות שונות היה שונה, ודבר זה בולט במיוחד בקצוות. הערכים המועדפים בקצה הימני של הקשת הפוליטית הם מדינה יהודית וארץ-ישראל השלמה, ואילו בקצה השמאלי של הקשת - שלום ודמוקרטיה. אם נבחן את הקשת כולה, נמצא שיש יותר מן הדומה, שבא לידי ביטוי בהעדפת השלום והרוב היהודי. למעשה, בין המחנות נוצרה תמונת ראי, כפי שאפשר להיווכח מתרשים מס' 3, המציג את העדיפות הראשונה והשנייה של מצביעי נתניהו ופרס. בקרב

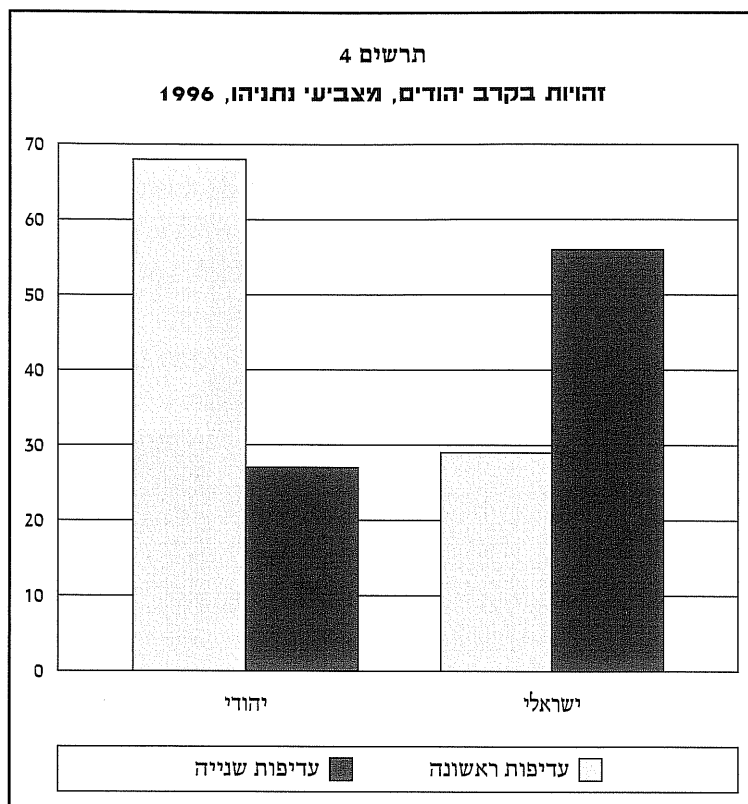
תומכי נתניהו ההעדפה העיקרית היא לרוב יהודי (48%), אחריה שלום וארץ-ישראל השלמה, שכל אחד מהם דורג במקום הראשון על-ידי 22%. בקרב מצביעי פרס, 47% מעדיפים את השלום במקום הראשון, ואילו במקום השני את הדמוקרטיה והרוב היהודי – 27% ו-25%, בהתאמה⁷. משמעות דפוסי הדמיון והשוני האלו היא ששני המועמדים היו יכולים לדבר במונחים של שלום ורוב יהודי, ולמתן את הוויכוח בשאלות הדמוקרטיה וארץ-ישראל השלמה. את הסוגיות שיש עליהן הסכמה, מדינה יהודית עם רוב יהודי ושלום, ניתן היה לנצל בכל נאום במערכת הבחירות, בעוד שהדגשת הערך של ארץ-ישראל השלמה על-ידי נתניהו, וערכים דמוקרטיים על-ידי פרס, לא היו מעשה נבון מבחינת השפעתם על הבוחרים שאינם נמנים על תומכיהם.

מבחינת המשותף, ניתן לומר ששלושה-רבעים בשני המחנות בחרו במדינה יהודית עם רוב יהודי, ובשלום, בעדיפות ראשונה. היחס היה 2:1 ובכיוונים מנוגדים, כאשר בימין העדיפו רבים יותר מדינה עם רוב יהודי, ובשמאל רבו מעדיפי השלום. מעבר להתפלגות של ימין ושמאל, קיים בציבור אתוס פוליטי כללי, הבנוי על אבן היסוד של הציונות – מדינה יהודית עם רוב יהודי, ועל כמיהה עמוקה לשלום. מנקודת-הראות של המחלוקת ושל הקיטוב בין שמאל לימין, אפשר לקרוא תוצאות אלו בצורה שונה: שלושה-רבעים בקרוב ממצביעי הימין בחרו בקדימות ראשונה את הערכים של רוב יהודי וארץ-ישראל השלמה, ואילו כשלושה-רבעים ממצביעי השמאל העדיפו שלום ודמוקרטיה.

זווית-ראייה נוספת לגבי ההסכמה והמחלוקת בציבור יכולה להתקבל מתוך עיון בתשובות לשאלה שבה נתבקשו המשיבים לדרג ארבע זהויות, על-פי סדר חשיבותן, מבחינתם: יהודי, ישראלי, זהות עדתית (אשכנזי או ספרדי) או דתית (דתי או חילוני). רובם המכריע של המשיבים זיהו את עצמם ראשית כל כ"יהודים" או "ישראלים". הזהויות העדתית והדתית נשארו במרחק רב מאחור. 97% בחרו את ההגדרות "יהודי" ו"ישראלי" כהיבט החשוב ביותר של זהותם.

כאשר מפרידים את התשובות על-פי ההצבעה לראשות הממשלה ב-1996 (ראו תרשימים מס' 4 ו-5), מסתמן הבדל בולט בדירוג. כ-70% מתומכי נתניהו דרגו עצמם כ"יהודים" תחילה, וכ-30% דרגו עצמם כ"ישראלים". מצביעי פרס הגדירו את עצמם בדיוק להפך. ההבדלים בין המחנות בולטים אפוא, אך לשום מחנה לא היה מונופולין על אחת משתי הזהויות, ורוב תומכיהם אף לא בחרו בתשובות הייחודיות יותר, של זהות עדתית או דתית, במקום הראשון או השני.

יתר על כן, עבור רוב היהודים בישראל אין סתירה בין "ישראלי" ל"יהודי". ישראל היא מדינה "יהודית" במובן זה ששפתה עברית, שתוכנית הלימודים בבתי-הספר שלה שזורה בלימודי תנ"ך, תרבות והיסטוריה יהודית, וחגיגה הם חגים יהודיים, שמועדיהם נקבעים לפי הלוח העברי. את השניות הזאת צריך עדיין ליישב במישור המוסדי, אך לרוב הציבור אין קושי לשלב את שתי התפיסות. בתשובה לשאלה זו: "האם אנו מהווים חלק בלתי-נפרד מהעם

היהודי, או שאנחנו עם נפרד" בחרו 85% באפשרות הראשונה (אורון, 1993). הרוב המכריע, ההולך וגדל, של יהודים בישראל מזהים את עצמם כיהודים וכישראלים כאחד. יותר משני שלישים ב-1965, וכשלושה רבעים ב-1974, השיבו שיהדותם תופסת מקום חשוב בחייהם. כאשר נשאלו על מרכזיותה של תפיסת הישראליות, השיבו 90% מאותו מדגם, ב-1965 וגם ב-1974, שה"ישראליות" ממלאת תפקיד חשוב בחייהם (ראה אורון, 1993; 184, Herman, 1977: 175).

נתונים אלה, כמו גם אחדים מהמאמרים המופיעים בספר זה (אלה של קימרלינג, שמיר ואריאן, דורון וקוק, קופמן וישראל, הורוביץ, חזן ומנדילוב), מצביעים על תערובת של הסכמה ומחלוקת, של כוחות צנטיפטליים

וצנטריפוגליים בדעת הקהל ובפוליטיקה. מערכת הבחירות התאפיינה בכוחות צנטריפטליים, או ב"חתיירה למרכז", כפי שמכנה אותה חזן, אך בה בעת נותרה הזירה הפוליטית מקוטבת מאוד. רצח רבין, וכן תהליך הבחירה הישירה של ראש הממשלה ותוצאותיו מבליטים את התהליך הזה ומחזקים אותו. הקרע העמוק בין האופוזיציה משמאל לבין ממשלת הקואליציה הימנית, כמו גם הכמיהה הבלתי פוסקת בקרב הפוליטיקאים ובציבור לממשלת אחדות לאומית, מלמדים גם הם על שניות זו. אשר לעמדותיו של הציבור היהודי, אנו עדים להתהוות הזהות הקיבוצית הממזגת את הישראליות והיהודיות, ולמידה רבה של הסכמה על ההעדפה של ערכי השלום והמדינה היהודית. אולם בפוליטיקה ובמדיניות צריך לקבוע סדרי

עדיפויות, וכולטת אי ההסכמה, המוגדרת פוליטית וחברתית. הדבר נכון לגבי הציבור היהודי, וכמובן בהבחנה בין ישראלים ערבים ויהודים. ההגדרה העצמית של הציבור במושגי זהות תומכת בפרשנות שההצבעה הנרחבת לכנסת עבור מפלגות דתיות, מפלגה רוסית (וגם מפלגות ערביות) נבעה משינוי שיטת הבחירות, ואינה מעידה על התפוררות החברה הישראלית. קימרלינג מציג את התזה השנייה ומפתח אותה. גם מאמריהם של דורון וקוק, קופמן וישראלי והורוביץ עוסקים בסוגיות אלו. אולם הוויכוח בין המדגישים מוסדות לבין המתמקדים בתרבות עתיד להימשך. קובץ מאמרים זה מציג גם את זווית-הראייה התרבותית וגם את זווית-הראייה המוסדית. הרפורמות הפוליטיות שבהן נתנסתה ישראל בשנות התשעים, ובמיוחד חוק הבחירות החדש והשימוש הנרחב שעשו המפלגות בבחירות מוקדמות (פריימריס), הם ציר נוסף שעל-פיו ערוך ספר זה. כל המאמרים בחלקו השני של הקובץ עוסקים בסוגיות אלו מנקודות-ראות שונות. המקרה הישראלי ימשיך לגרות את סקרנותם של העוסקים בפוליטיקה השוואתית, בין אם הם מתעניינים בסוציולוגיה פוליטית ובתרבות פוליטית או בשיטות בחירות ובפוליטיקה מפלגתית.

הערות

1. הסקר נערך על-ידי אשר אריאן ומיכל שמיר, בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת לא כולל קיבוצים וישובים מעבר לקו הירוק. המחקר (N=1,168) מומן על-ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז פנחס ספיר לפיתוח שליד אוניברסיטת תל-אביב. הנתונים נאספו על-ידי מכון המחקר של "מודיעין אזרחי" בראיונות אישיים בביתם של הנשאלים.
2. הסקר בחודש פברואר 1996 נערך עבור פרויקט דעת-הקהל והביטחון הלאומי של מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים על-ידי אשר אריאן; הנתונים נאספו על-ידי מכון המחקר של "מודיעין אזרחי" במערך דגימה הדומה למתואר בהערה 1.

3. ניתוח מפורט של ההשלכות של אירוע זה ושל אירועים ביטחוניים נוספים ניתן יהיה למצוא במאמרו של אריאן, העומד להתפרסם בקרוב.
4. כל סקר התבסס על מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת, לא כולל תושבי קיבוצים ויישובים שמעבר לקו הירוק. מ-1962 עד 1977 המדגמים ייצגו את האוכלוסייה היהודית העירונית הבוגרת ונערכו בידי המכון הישראלי למחקר חברתי שימושי; מ-1981 עד 1992 על-ידי מכון המחקר "דחף" וב-1996 על-ידי "מודיעין אזרחי". כל הסקרים, להוציא את זה של 1962, נערכו לפני הבחירות.
5. השינויים במערכת המפלגתית משתקפים גם בתשובותיהם של אלו אשר הכריזו על עצמם כדתיים בתשובה לשאלה זו. עד הבחירות של 1981, כ-6% לא היו מוכנים להגדיר את עצמם במושגים של ימין ושמאל, והציעו בעצמם את הזיהוי הדתי. מ-1984 ואילך הלך מספר זה והצטמק בחצי בקירוב, לאחר שהממד הדתי הפך מזוהה יותר ויותר עם עמדות ניציות וימניות בשאלת הסכסוך הערבי-ישראלי, שהוא ההיבט העיקרי המגדיר את הרצף של ימין-שמאל. אצל מצביעים דתיים לא מעטים גבר היבט זה על שיקולים אחרים.
6. לפרטים נוספים על נוהלי המדידה, הנמקתם, אישושם ותוצאותיהם, ראו שמיר ואריאן, 1994; שמיר ושמיר, 1993, 1996.
7. התוצאות לגבי תומכי ליכוד ועבודה דומות מאוד לאלו של מצביעי נתניהו/פרס. עובדה זו נכונה בדרך כלל בכל הניתוחים שלנו; לפיכך נציג את התוצאות לגבי נתניהו/פרס, מאחר שהן מכסות מצביעים רבים יותר, ומאחר שזו הייתה ההצבעה המכרעת. מצביעי הליכוד והעבודה במדגם זה, שאמרו במי יבחרו לראשות הממשלה, אכן הצביעו כמעט כולם עבור המועמד שלהם; 99% ממצביעי העבודה הצביעו גם בעד פרס, ו-1% ממצביעי הליכוד הצביעו גם בעד נתניהו. כלומר, אין למעשה הבדל בין שני משתני הצבעה אלו. הניתוחים מבוססים אך ורק על נשאלים שמסרו כיצד הם מתכוונים להצביע, ומתעלמים מאלו שלא עשו כן.

ביבליוגרפיה

אורון, יאיר, 1983. זהות יהודית-ישראלית, תל-אביב: ספריית הפועלים.
 וייס, שבח, 1997. 14,729 קולות חסרים, תל-אביב: הוצ' הקיבוץ המאוחד.
 זיסר, ברוך, 1997. הבחירה הישירה של ראש הממשלה – מאזן, ירושלים:
 המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה.

שמיר, מיכל, ויעקב שמיר, 1996. "העדפות ערכיות בדעת-הקהל בישראל",
 מגמות ל"ז: 371-393.

Arian, Asher, 1995. **Security Threatened: Surveying Israeli Opinion on Peace and War**. Cambridge: Cambridge University Press.

Arian, Asher, forthcoming. "Opinion Shift in Israel: Long-Term Patterns and the Effects of Security Events," in Daniel Bar-Tal, Dan Jacobson, Aharon Klieman (eds.), **Concerned with Security: Learning from the Experience of Israeli Society**.

Arian, Asher, and Michal Shamir, 1993. "Two Reversals in Israeli Politics: Why 1992 was not 1977," **Electoral Studies**, No. 12: 315-341.

Doron, Gideon, and Barry Kay, 1995. "Reforming Israel's Voting Schemes," in Asher Arian and Michal Shamir (eds.), **The Elections in Israel - 1992**, Albany: SUNY Press: 299-320.

Hazan, Reuven Y., 1996. "Presidential Parliamentarism: Direct Popular Election of the Prime Minister, Israel's New Electoral and Political System," **Electoral Studies**, No. 15: 21-37.

Herman, Simon N., 1977. **Jewish Identity in the Jewish State**, Beverly Hills: Sage.

Hermann, Tamar, 1995. "The Rise of Instrumental Voting: The Campaign for Political Reform," in Asher Arian and Michal Shamir (eds.), **The Elections in Israel - 1992**, Albany: SUNY Press: 275-297.

Shachar, Ron and Michal Shamir, 1995. "Modelling Victory in the 1992 Election," in Asher Arian and Michal Shamir (eds.), **The Elections in Israel - 1992**, Albany: SUNY Press: 55-77.

Shamir, Jacob and Michal Shamir, 1993. "The Dynamics of Israeli Public Opinion on Peace and the Territories," Tel-Aviv: Tel-Aviv University, The Tami Steinmetz Center for Peace Research.

Shamir, Michal, and Asher Arian, 1994. "Competing Values and Policy Choices: Israeli Public Opinion on Foreign and Security Affairs," **British Journal of Political Science**, No. 24: 111-133.

Susser, Bernard, 1989. "'Parliadential' Politics: A Proposed Constitution for Israel," **Parliamentary Affairs**, No. 42: 112-122.